

ПРАБЛЕМЫ ВЫЗНАЧЭННЯ МЕЖ НЕАБХОДНАЙ АБАРОНЫ

У гэтым даследаванні зроблена спроба разгледзець дыскусійныя пытанні, якія пастаянна сустракаюцца пры кваліфікацыі такой крымінальна-прававой нормы як неабходная абарона. Відавочна, што гэтая палеміка не запытаная, бо вызначэнне межаў неабходнай абароны ў следчай і судовай практыцы сутыкаецца з пэўнымі цяжкасцямі. Адбываецца гэта з-за адсутнасці ў заканадаўчай базе дакладных і адназначных фармулёвак, якія давалі б магчымасць адназначнага і беспамылковага ўспрымання артыкула 34 Крымінальнага кодэкса Рэспублікі Беларусь. Без сумневаў, разглядаюцца інстытут акалічнасцяў, якія выключаюць злучнасць дзеі, заўсёды быў у цэнтры ўвагі тэарэтыкаў і практыкаў, але вывучаючы дадзенае пытанне, былі вызначаны праблемы і, у сувязі з гэтым унесены прапановы, якія, маглі б, даць праваахоўным органам магчымасць правільнага інтэрпрэтавання межаў неабходнай абароны.

Інстытут неабходнай абароны мае шматвяковую гісторыю, яшчэ з глыбокай старажытнасці права на неабходную абарону прызнавалася як адно з найважнейшых, якое вынікае з самой прыроды чалавека, з яго права на жыццё. Важнасць інстытута неабходнай абароны адзначаў і вялікі расійскі вучоны А.Ф. Коні. У 1865 г. ён падрыхтаваў дысертацыйнае даследаванне «Аб праве неабходнай абароны» [1]. Адною з асноўных ідэй А. Ф. Коні ў сферы правамернай неабходнай абароны было палажэнне аб прызнанні за любым грамадзянінам права ў межах свайго жылля прымяняць натуральнае права аб прадухіленні старонняга уварвання.

Да 1958 г. у крымінальным заканадаўстве СССР не былі прадугледжаны межы дапушчальнасці неабходнай абароны. Таксама не паказваліся прыкметы, па якіх можна было б зрабіць выснову аб правамернасці неабходнай абароны або яе перавышэнні. Гэтае пытанне вырашалася ў судовай практыцы асобна па кожнай канкрэтнай крымінальнай справе. Толькі з прыняццем Асноў крымінальнага заканадаўства Саюза ССР і саюзных рэспублік 1958 г. і КК БССР 1960 г. упершыню ў савецкай юрыспрудэнцыі былі вызначаны крытэрыі меж неабходнай абароны.

Сёння ў нашай краіне норма крымінальнага права аб неабходнай абароне прама выцякае з артыкула 24 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь (далей - Канстытуцыя). Яна ўстанаўлівае, што дзяржава абараняе жыццё чалавека ад любых супрацьпраўных замахаў [2]. Гэта права гарантуецца дзяржавай. Аднак яна, ў асобе праваахоўных органаў, не заўсёды можа прадухіліць кожны супрацьпраўны замах. Таму кожны грамадзянін мае права на самастойную абарону ад грамадска небяспечнага замаху.

Дзеючае крымінальнае заканадаўства змяшчае разгорнутае вызначэнне неабходнай абароны. Артыкул 34 Крымінальнага кодэкса Рэспублікі Беларусь (далей - КК) абвясчае, што не з'яўляецца злучнасцям дзеянне, здзейсненае ў стане неабходнай абароны, гэта значыць пры абароне жыцця, здароўя, уласнасці, жылля, правоў таго, які абараняецца ці іншай асобы, інтарэсаў грамадства ці дзяржавы ад грамадска небяспечнага замаху шляхам прычынення нападаючаму шкоды, калі пры гэтым не было дапушчана перавышэння межаў неабходнай абароны [3]. Гэта значыць, гэтыя дзеянні не ўяўляюць грамадскай небяспекі, можна сказаць больш, яны з'яўляюцца грамадска карыснымі, бо абаранялі законныя правы і інтарэсы.

Стан неабходнай абароны дапушчальны пры абароне ад любога грамадска небяспечнага замаху, прадугледжанага Асаблівай часткай крымінальнага закона. У фармулёўцы ст. 34 КК прама ўказана мэта неабходнай абароны – абарона жыцця, здароўя, правоў таго, які абараняецца або іншай асобы, інтарэсаў грамадства або дзяржавы ад

грамадска небяспечнага замаху. Такім чынам, мэтай неабходнай абароны з'яўляецца спыненне або прадухіленне такога грамадска небяспечнага замаху. Пры гэтым права неабходнай абароны належыць асобе незалежна ад таго, ці ёсць у яе магчымасць пазбегнуць замаху або такая магчымасць адсутнічае. Грамадзянін таксама можа рэалізаваць сваё права на неабходную абарону, нават у тым выпадку, калі ў якасці альтэрнатыўнага варыянта ў яго ёсць магчымасць для звароту па дапамогу да іншых асоб або органаў улады. Прычыненне нападаючаму суразмернай з ўчыненай злачынствам шкоды ў працэсе рэалізацыі права на неабходную абарону не цягне прававых наступстваў.

Аднак адной з найважнейшых умоў правамернасці неабходнай абароны з'яўляецца адпаведнасць абароны характару і небяспекі супрацьпраўнага замаху. Гэта адпаведнасць з'яўляецца мяжой, пераступіўшы якую той, які абараняецца ад злачынства, сам становіцца такім [4, с. 34].

Некаторыя даследчыкі (А. П. Дзмітрэнка і інш.) звяртаюць увагу на тое, што «рэалізацыя грамадзянамі права неабходнай абароны ў значнай ступені стрымліваецца з-за боязі крымінальнай адказнасці за перавышэнне яе межаў» [5, с. 3-4].

У адпаведнасці з ч. 3 арт. 34 КК «Перавышэннем межаў неабходнай абароны прызнаецца відавочная для асобы якая абараняецца неадпаведнасць абароны характару і небяспекі замаху, калі таму які замахваецца без неабходнасці наўмысна прычыняецца смерць або цяжкае цялеснае пашкоджанне» [3]. Гэта значыць перавышэнне межаў неабходнай абароны (эксцэс абароны) – гэта наўмыснае без неабходнасці прычыненне нападаючаму цяжкіх цялесных пашкоджанняў або смерці, калі іх прычыненне з'яўляецца для таго, які абараняецца відавочна празмерным, не адпаведным характару і ступені грамадскай небяспекі, а таксама становішчу замаху. Эксцэс абароны з'яўляецца самым праблемным паняццем у інстытуце неабходнай абароны.

Для кваліфікацыі дзеянняў асобы ў якасці эксцэсу абароны, неабходна выкананне трох умоў: абарона не адпавядала характару і небяспекі замаху; гэтая неадпаведнасць была відавочнай для асобы якая абараняецца; таму які замахваецца наўмысна, без неабходнасці прычыняецца смерць або цяжкае цялеснае пашкоджанне.

Характар грамадскай небяспекі замаху вызначаецца тымі грамадскімі адносінамі на прычыненне шкоды, якім накіраван замах (напрыклад, жыццё, здароўе чалавека, маёмасць і г.д.). Ступень грамадскай небяспекі замаху ж вызначаецца памерам шкоды, якая можа быць прычыненая замахам. Таму для таго, каб кваліфікаваць дзеянні асобы як эксцэс абароны неабходна наяўнасць неадпаведнасці паміж мерамі па абароне ад замаху і характарам, ступенню самога замаху. Пры гэтым важнай умовай эксцэсу абароны з'яўляецца яўнасць для неадпаведнасці паміж мерамі па абароне і характары, небяспекі замаху на яго. Гэта азначае, што асоба, абараняючыся ад грамадска небяспечнага замаху, павінна ўсведамляць, што яе дзеянні з'яўляюцца залішнімі, што такія паводзіны не былі выкліканы ні характарам, ні ступенню замаху, ні становішчам яго ажыццяўлення. І апошняй, але не менш важнай умовай з'яўляецца прычыненне пасягаючаму смерці або цяжкіх цялесных пашкоджанняў.

Крымінальная адказнасць за забойства пры перавышэнні межаў неабходнай абароны прадугледжана арт. 143 КК Рэспублікі Беларусь, а за наўмыснае прычыненне цяжкага цялеснага пашкоджання пры перавышэнні межаў неабходнай абароны – арт. 152 КК Рэспублікі Беларусь.

Прытрымліваючыся логікі заканадаўца, ахвяра ў любой сітуацыі павінна захоўваць цвярозы розум і ўмець пастаяць за сябе, нават пры атрыманні цяжкіх раненняў. А што, калі ахвяра не валодае пэўнымі баявымі навыкамі, ужыўшы якія, яна змагла б абяшкодзіць нападніка з прычыненнем яму найменшай шкоды, і, акрамя таго, не можа ў сілу асабліваасцяў сваёй псіхікі падчас стрэсавых сітуацый за кароткі прамежак часу разлічыць, шкоду якога цяжару яна павінна нанесці нападаўшаму, не парушыўшы пры гэтым крымінальнае заканадаўства? Як захоўваць цвярозасць розуму,

калі той які абараняецца можа думаць толькі аб захаванні свайго жыцця, а таксама абароне сваіх канстытуцыйных правоў?

Не цяжка заўважыць, што легальнае вызначэнне паняцця перавышэння межаў неабходнай абароны мае відавочна ацэначны характар, што, натуральна, спараджае шэраг праблем: у прыватнасці, супярэчнасці ў правапрымяненні дадзенага інстытута. Часта пытанне аб кваліфікацыі дзеянняў як эксцэс абароны застаецца на меркаванні судзі. Дадае акалічнасць можа ў асобных выпадках прыводзіць да супярэчлівых ацэнак падобных мадэляў паводзінаў, што ў канчатковым рахунку не спрыяе аб'ектыўнасці правасуддзя.

Шэраг аўтараў, напрыклад В. В. Арэхаў [6, с. 123], для вырашэння гэтай праблемы прапануюць у прынцыпе адмовіцца ад эксцэсу абароны. Аднак варта адзначыць, што такі падыход прывядзе да павелічэння выпадкаў злоўжывання неабходнай абаронай.

Згодна з іншым пунктам гледжання, якой, напрыклад, прытрымліваўся І.Э. Звечароўскі [7, с. 28], заканадаўцу прапануецца замацаваць у Крымінальным заканадаўстве найбольш тыповыя сітуацыі, у якіх той які абараняецца можа правамерна прычыніць любую шкоду пасягаючаму. Гэты падыход знайшоў адлюстраванне ў заканадаўстве шэрагу краін.

Пры вырашэнні пытання аб наяўнасці або адсутнасці прыкмет перавышэння межаў неабходнай абароны прапаную звяртаць увагу на сукупнасць усіх абставін, якія характарызуюць у кожным канкрэтным выпадку грамадска небяспечны замах і абарону ад яго. Вырашаючы пытанне аб наяўнасці або адсутнасці прыкмет перавышэння межаў неабходнай абароны, органы крымінальнага пераследу павінны ўлічваць характар небяспекі, якая пагражае абараняламу, яго сілы і магчымасці па адбіцці замаху, а таксама іншыя абставіны, якія маглі паўплываць на рэальныя суадносіны сіл нападаючага і таго які абараняецца, (колькасць злачынцаў і тых, якія абараняюцца, іх узрост, фізічнае развіццё, наяўнасць зброі, месца і час замаху і т. д.).

Пры здзяйсненні замаху групай асоб, які абараняецца, мае права прымяніць да любога з нападаючых такія меры абароны, якія вызначаюцца небяспекай і характарам дзеянняў усёй групы. Для ўсталявання наяўнасці або адсутнасці перавышэння межаў неабходнай абароны варта мець на ўвазе, што ў стане душэўнага хвалявання, выкліканага замахам, які абараняецца не заўсёды можа сапраўды ўзважыць характар небяспекі і абраць суразмерныя сродкі абароны [8, с. 214].

Улік абставін суадносін сіл бакоў можа мець вызначальнае значэнне пры кваліфікацыі дзеянняў які абараняўся ў выпадку смерці нападаючага. Значэнне мае пол, фізічная падрыхтоўка, узрост і нападаўшага, і які абараняўся. Напрыклад, пры адбіцці нападения ад няўзброенага, але фізічна моцнага мужчыны, напрыклад пенсіянерам або слабой жанчынай, варта прызнаць апраўданым прымяненне зброі або іншых прадметаў, якія яе замяняюць, у якасці сродку абароны. Адпаведна, прычыненне смерці слабаму нападаючаму, які не валодае неабходнай фізічнай сілай, можа быць прызнана забойствам пры перавышэнні межаў неабходнай абароны [9, с. 522].

Немалаважнае значэнне маюць умовы, пры якіх адбываецца канфлікт. Напрыклад, на пустынной вуліцы або ў лесе пры нападзе мяркуюцца больш актыўныя сродкі абароны, чым пры замаху, які ўчыняецца ў людным месцы. У апошнім выпадку які абараняецца мае магчымасць звярнуцца да дапамогі навакольных. Які абараняецца далёка не заўсёды можа адэкватна ацэньваць становішча, узважыць характар пагрозы і на падставе гэтага абраць які адпавядае сродак абароны. Гэта, усваю чаргу, можа прывесці да цяжкіх наступстваў, за якія не павінна наступаць адказнасць.

Для ўхілення паказаных вышэй праблем прапанаваў бы ўвесці пераліковую сістэму, гэта значыць выразны пералік абараняемых выгод і максімальная мяжа шкоды, якую магчыма прычыніць пасягаючаму ў абарончых мэтах [10, с. 100].

Таксама было б мэтазгодным на падставе ўсебаковага аналізу праваахоўнай і судовай практыкі распрацаваць і прыняць пастанову Пленума Вярхоўнага Суда Рэспублікі Беларусь "Аб прымяненні судамі заканадаўства аб неабходнай абароне". Прыняцце такой пастановы садзейнічала б больш аднастайнаму тлумачэнню судамі норм аб неабходнай абароне.

Такім чынам, інстытут неабходнай абароны – адна з гарантый забеспячэння права на жыццё і іншых правоў грамадзян. Яго важнасць складана пераацаніць, бо любы чалавек можа апынуцца ў сітуацыі прымянення неабходнай абароны, і правільная кваліфікацыя прымянення гэтага права на практыцы з'яўляецца вельмі важным інструментам у барацьбе са злачыннымі замахамі. Таму інстытут неабходнай абароны мае патрэбу ў максімальна дакладнай рэгламентацыі ў заканадаўстве.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Коні, А. Ф. Аб праве неабходнай абароны / А. Ф. Коні. – М., 1866. – 112 с.
2. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 г. (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскіх рэферэндумах 24 лістапада 1996 г., 17 кастрычніка 2004 г. і 27 лютага 2022 г.) // Эталон - Беларусь [Электронны рэсурс] / Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэспублікі Беларусь. – Мінск, 2022.
3. Крымінальны кодэкс Рэспублікі Беларусь: прыняты Палатай прадстаўнікоў 2 чэрвеня 1999 г.: ухвал. Радай Рэсп. 24 чэрвеня 1999 г.: у рэд. Закона Рэсп. Беларусь ад 05.01.2022 г. // Эталон - Беларусь [Электронны рэсурс] / Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэспублікі Беларусь. – Мінск, 2022.
4. Бабій, Н.А. Аб безумоўнай невінаватасці які абараняецца / Н. А. Бабій // Юстыцыя Беларусі. – 2009. – № 7. – С. 34–39.
5. Дзмітрэнка, А. П. Неабходная абарона: межы дапушчальнасці: аўтарэф. дыс. ... канд. юрыд. навук: 12.00.08 / А. П. Дзмітрэнка; Юрыд. ін-т МУС Расіі. – М., 1998. – 20 с.
6. Арэхаў, В.В. Неабходная абарона і іншыя абставіны, якія выключаюць злачыннасць дзеі / В. В. Арэхаў // Сер. Тэорыя і практыка крымінальнага права і крымінальнага працэсу; Асоц. Юрыд. Цэнтр. – СПб., 2003. – 217 с.
7. Звечароўскі, І.Э. Каму неабходна неабходная абарона? / І.Э. Звечароўскі // Крымінальнае права. – 2013. – № 1. – С. 28–29.
8. Прымачонак, А.А. Крымінальнае права Рэспублікі Беларусь. Асаблівая частка: практ. дапаможнік / А. А. Прымачонак. – 3-е выд. – Мінск: Дыкта, 2007. – 214 с.
9. Лукашоў, А.І. Крымінальнае права Рэспублікі Беларусь. Асаблівая частка: вучэб. дапаможнік / пад агул. рэд. А. І. Лукашова. – Мінск: Тесей, 2009. – 522 с.
10. Дзмітрэнка, А.П. Абставіны, якія выключаюць злачыннасць дзеі, у крымінальным праве РФ: манаграфія / А.П. Дзмітрэнка. – М.: Ілекса, 2010. – 100 с.

УДК 343.7

Ю. Е. Руденя

*(Нацыянальны цэнтр заканадаўства і прававых ісследованияў
Рэспублікі Беларусь, Мінск)*

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УКЛОНЕНИЕ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Исследован институт уголовной ответственности за уклонение от уплаты налогов в свете последних изменений уголовного закона и общих тенденций совершенствования уголовно-правового механизма противодействия недобросовестной налоговой минимизации в русле его либерализации. Раскрыты и систематизированы новые подходы законодателя к кримина-